

ISLOM TA'LIMOTIDAGI INSON SUBSTANSIYASINING FALSAFIY TAHLILI

Ulug'murodov E.

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom ta'limotida inson borlig'i (ekzistensiyasi)ni substansional komponenti sifatida ruh fenomeni, tana va ruh determinatsiyasi ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Islom, tana, ruh, ekzistensiya, tasavvuf, go'zallik, xunuklik, aql, ong, zohiriy, botiniy.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF HUMAN SUBSTANCE IN ISLAMIC DOCTRINE

Abstract: In this article, the phenomenon of the soul, the determination of the body and the soul, as a substantial component of human existence (existence) are analyzed socio-philosophically in Islamic teaching

Diniy ta'limotlarda ham falsafada ham inson muammolarini tadqiq etish, o'rganish hamma vaqt ularning diqqat markazida bo'lgan. Bu muammoni dinshunos ulamolar, faylasuflar turlicha talqin qilganlar. O'rta asr musulmon SHarq faylasuflarining inson to'g'risidagi qarashlarining shakllanishida va uning rivojlanishida o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'naviy hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan tasavvuf ta'limotining ta'siri sezilarli bo'lgan. Bu ta'limot inson ruhiy-ma'naviy kamoloti haqidagi turli g'oyaviy-nazariy qarashlar, axloqiy qoidalar va ularni amalga oshirish yo'llari va uslublari haqidagi bir butun, yaxlit sistemadan iborat bo'lgan ta'limotdir.

Insonda ilohiylik mavjud bo'lib, bu xislati uni komillik darajasiga etkazadi. G'azzoliy o'z qarashlarida insonning zohiriy va botiniy tomoni mavjudligini ta'kidlaydi. Insonni yaxlit bilish, tizimli o'rganish uchun uning ham zohiriy, ham botiniy tomonlarini o'zaro aloqadorlikda o'rganish lozimligiga e'tibor qaratadi. SHuni ta'kidlash lozimki, "zohir" va "botin" tushunchalari asosiy tasavvufiy-falsafiy kategoriya hisoblanadi. G'azzoliy "Kimiyo'i saodat" asarida: "Агар хоҳию ки худро бишуноси, бидон ки туро ки офариданд, аз ду чиз офариданд: яке ин қалбате зоҳир, ки онро гўянд ва вайро ба чашми зоҳир метавон дид. А дигаре маънии ботин, ки онро нафс гўянд ва чон гўянду дил гўянд ва онро ба басирати ботин тавон шинохт ва ба чашми зоҳир натавон дид" [1.24], ya'ni, o'zingni tanimoq, bilmoq istasang, ikki narsadan yaratilganligingni bilgin. Biri zohiriy qolip. Bu badan deyiladi. Ko'z bilan ko'rsa bo'ladi. Boshqasi botin ma'nosidadir. Unga nafs va jon derlar, qalb derlar. Bu faqat haqiqat ko'zi bilan bilinadi. Zohiriy ko'z bilan ko'rilmaydi. Xuddi shunga o'xshash qarashni "Laduniy ilm" deb nomlangan risolasida ham ifoda etadi. Uningcha, inson ikki qarama-qarshi narsadan yaratilgan. Birinchisi jism, ikkinchisi ruhdur[2.75].

G'azzoliy "Ma'oriju-l-quds fi madorij ma'rifati-n-nafs", deb nomlangan risolasida "inson – bu gapiradigan, o'ylaydigan, kuladigan va vertikal bo'yga ega

bo‘lgan jonli bir borliqdir” [3.41], deb tushuntiradi. Uningcha, tana va ruhning birini ikkinchisidan farq qilishni hamma ham ilg‘ay olavermaydi. Barcha mavjudotlarning turlari inson vujudida mavjud. Shu sababli, insonning yaratilishida to‘rt xil sifatdan tarkib topgan. Demak, insondagi bu sifatlar tarbiyalanmasa, hatto ilohiy sifatlar ham yomonlikka xizmat qilishi mumkin. Insonda avval hayvoniy sifat g‘olib bo‘ladi. Keyin esa, unga yirtqichlik sifati ergashadi. Agar bu ikkalasi jamlansa, ular makr, aldash, hiyla kabi shaytoniy sifatlarda aqlni ishlatadi. Bu narsa insonda yaratuvchiga xos sifatning g‘olib bo‘lishiga olib keladi.

Ruhiy tahlil falsafasining asoschisi Zigmund Freyd ham inson ruhiyatining tuzilishini bayon etishda shunday o‘xshatishni psixanalitika nazariyasida bayon etgan. Ruhniyatning quyi, irratsional qatlami: Freydda – “U” ong osti jarayonlar. G‘azzoliyda esa – hayvoniy ruh. Har ikkalasi ham ruhiyatning bu qatlamini ot, ulovga o‘xshatadi. Ruhniyatning ratsional qatlami: Freydda – “Men” [4.55]. G‘azzoliyda – Insoniy ruh. Har ikkalasi ham ruhiyatning bu qatlamini chavandozga qiyoslaydi. Chavandoz o‘tini boshqargani singari. Freydda ruhiyatning quyi, ong osti jarayonlar “U” ni ruhiyatning ratsional qatlami “Men” boshqaradi. G‘azzoliyda ham insoniy ruh hayvoniy ruhni boshqaradi.

Sharq falsafasida insondagi ezgulik va yovuzlik xususiyatlari – qarama-qarshi asos modda (jism) va ruh mavjudligi haqidagi fikrlar ko‘p olimlarning asarlarida ta’kidlanadi. Ular o‘rtasidagi kurashga falsafiy tahlil berilib, shaxs ma’naviyatini, axloqiy-estetik tafakkurini shakllantirish bo‘yicha nazariy va amaliy fikrlar aytilgan. Shulardan biri, ruhiy yo‘nalishni madaniyat-ma’rifat orqali rivojlantirilsa, inson faoliyati go‘zallashadi, shaxs kamol tomon yo‘naltiriladi. Agar ruh jism qo‘liga aylanib qolsa, unda shaxs faoliyatida salbiy holatlar yuz berishi mumkin. Demak, shaxsning kamoloti ijtimoiy hayotga, ob’ektiv borliqqa, ezgulikka nisbatan munosabati bilan belgilanadi.

Islom ta’imoti inson tana va ruhdan tashkil topgan eng mukammal, butun borliqlarni o‘zida jo etgan ilohiy xilqat deb tushuntiradi. Tana borlig‘idan vujudga keladigan, ta-naning mavjudligi uchun zarur bo‘lgan ehtiyojlar nafsdir. Nafs me’yorida bo‘lsa zaruriydir, chunki u tana sog‘ligi va kamolini ta’minlaydi. Lekin nafs me’yoridan oshsa zarardir. U ham tana, ham ruhning halokatiga sababchi bo‘ladi.

Inson – tana va ruhdan iborat qalb orqali birikkan mukammal xilqat bo‘lib, butun borliqda eng oliy maqomda turgan zot. Ruh tanasiz o‘z oldidagi vazifalarni bajara olmaydi. Tana ruhsiz, ruh tanasiz kamol topa olmaydi. Inson hayoti uchun ikkalasi ham zarur. Ruh – qalb haqiqatidir. Tana va ruh aslini bilish va ularga me’yorida munosabatda bo‘lish zarur. Tana foni. Undagi nafs lazzatlariga berilish insonni hayvon holatining tubanlashuviga olib keladi. Shuning uchun nafsni tanish, o‘z-o‘zini anglash, bilishning asosidir. Demak, inson tana ehtiyojlariga qul bo‘lib qolmasligi kerak. Ularni ruh ehtiyojlariga bo‘ysundirishi lozim. Buning uchun esa, insonga aqli yordamga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хужжат ул-Ислом имом Муҳаммад Ғаззолий. Кимиёи саодат. Қўлёзма. Бухоро вилоят Абу Али Ибн Сино номидаги ахборот кутубхона маркази Шарқ қўлёмалар фонди, № 527. – В. 24.
2. İmâm Gazzâlî. Risâletü't-Tecrîdi fî kelimetî't-Tevhîd &er-Risâletü'l-ledünniye (Tevhid ve Ledün Risâlesi). İstan-bul: Furkan Yayınları, 1995. – Б. 73.
3. İmâm Gazâlî. Meâricül' Kuds fî ma'rifeti'n-nefs. (Hakikat Bilgisine Yükseliş), trc. Serkan Özburun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995. – S. 41.
4. Юнг К.Г. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее. Москва: Мартис, 1995. – С. 55.